

DESIGUALTATS PER RAÓ DE SEXE EN EL SISTEMA EDUCATIU: UNA INVESTIGACIÓ EMPÍRICA REALITZADA A CATALUNYA

Cristina Brullet i Tenas

A partir de la reflexió de com la cultura i la societat intervenen en la diferent socialització d'homes i dones, han estat realitzats, en les últimes dues dècades i des de diverses perspectives teòriques,¹ un conjunt d'estudis i recerques empíriques en l'àmbit de l'educació escolar. Ha estat en els països anglo-saxons on s'han configurat un major nombre d'aquest tipus de recerques.

Però cal dir que pel que fa a Espanya i en concret a Catalunya disposem de molt poques dades empíriques que aportin informació concreta respecte a la pervivència del sexisme en el nostre sistema educatiu, objecte de la investigació que aquí es presenta.²

1. Fan una bona síntesi de les línies teòriques seguides aquests darrers anys: Walker, S. and Barton, L. (eds.) (1983), *Gender, Class and Education*, The Farmer Press, New York. També es pot veure: Delamont, S. (1980), *Sex Roles and the School*, Methuen, London; Spender, D. and Sarah, E. (eds.) (1980), *Learning to Lose: Sexism and Education*, The Women's Press, London; Sprung, B. (ed.) (1978), *Perspectives on Non-Sexist Early Childhood*, Teachers College Press, New York; Steedman, C. et al. (eds.) (1985), *Language, Gender and Childhood*, Roudledge and Keagan Paul, London; MacDonald, M. (1980), «Schooling and the Reproduction of Class and Gender Relations», en Barton, L., Meighan, R. and Walker, S. (eds.), *Schooling, Ideology and the Curriculum*, The Farmer Press, Sussex, England; Weiner, G. and Arnot, M. (eds.) (1987), *Gender under Scrutiny*, The Open University Press, London.

2. Aquesta investigació és el resultat d'un projecte iniciat per la professora del Departament de Sociologia de la UAB, Marina Subirats, al qual em vaig incorporar

1. LA CONSTRUCCIÓ DELS GÈNERES A L'ESCOLA: CURRÍCULUM EXPLÍCIT I CURRÍCULUM OCULT

Una de les línies de recerca desenvolupada en aquests darrers anys i que ha orientat alguns estudis sobre la construcció social dels gèneres és la que fa la distinció entre *currículum explícit* i *currículum ocult*. Aquesta investigació es planteja des d'aquesta distinció i per tant cal que hi fem un mínim de referència.

El currículum explícit o «oficial» fa referència a les nocions culturals acceptades i establertes pel sistema educatiu, aquelles que l'escola es proposa transmetre i avaluar d'una o altra manera. És a dir, inclou tant els continguts acadèmics com la normativa explícita en l'ordenament escolar. El currículum ocult, en canvi, fa referència als elements presents però no explicitats en la producció d'un ordre pedagògic; és a dir, aquell altre conjunt de normes, valors i creences que configuren pautes de comportament i relació —no sempre conscients— entre docents i alumnes. Els efectes del currículum ocult poden arribar a estructurar un aprenentatge paral·lel i són molt importants en la socialització de l'alumnat, tant en formes d'acceptació com de resistència. En efecte, aquests elements no explícits —que poden entrar en contradicció amb els explícits— influeixen decisivament sobre l'autovaloració de nens i nenes i en les opcions i actituds que els uns i les altres aniran prenent al llarg de la seva educació i, fins i tot, més enllà dels resultats escolars pròpiament dits perquè, és ben segur, influiran sobre els seus itineraris posteriors. Entenem, per tant, que el discurs pedagògic que presideix les relacions dins de l'aula, inclou no solament la transmissió d'allò explícit, sinó també la reproducció de pautes culturals, de prejudicis i estereotips. Si tenim present aquests elements ens podem explicar, més enllà de les referències explícites, el significat dels silencis implícits que qualifiquen el que és o no és coneixement i el que pot ser o no pot ser dit.

Alguns estudis sobre el sexisme a l'escola s'han centrat en el currículum explícit i han fet l'anàlisi de materials escrits, llibres de text o el discurs científic, amb l'objecte de desvetllar la càrrega sexista i androcèntrica dels seus continguts. D'altres s'han centrat en el currículum ocult, la qual cosa demana analitzar, per causa del seu caràcter no institucionalitzat i aparentment ocasional, les relacions que es produeixen «en viu». És a dir, han

---

i intervenir directament en el moment de plantejar l'anàlisi d'un dels aspectes que contempla: la interacció verbal dins l'aula. Subirats, M. i Brullet, C. (1988), *Rosa y azul. La transmisión de los géneros en la escuela mixta*, Instituto de la Mujer, Madrid (en premsa).

centrat l'anàlisi en els processos d'interacció dins l'aula, que és també el nucli central on ha incidit metodològicament aquesta investigació. Els treballs foranis d'interacció dins l'aula que, de manera directa o indirecta, han entrat en l'estudi de la construcció social dels gèneres, han aportat diverses informacions que podríem considerar com antecedents del nostre estudi.³ Especialment, interessa remarcar, ara, que respecte al tracte donat a nens i nenes hi ha sempre una dada comuna referida al fet que l'esforç socialitzador dels docents és dirigit amb més intensitat als nens que a les nenes.

Així doncs, en tot un conjunt d'estudis anglesos apareix repetidament l'existència de pautes de diferenciació en la relació que el docent estableix amb els seus alumnes segons el grup sexual de pertinença. Allò que no sabem és si en el sistema educatiu espanyol aquesta pauta és també habitual ni quines són les seves manifestacions concretes. Malgrat que en aquests moments les taxes d'escolarització de nois i noies al nostre país són pràcticament equivalents, i que el sexisme en l'educació ha anat desapareixent en els seus aspectes més formals i explícits —l'escola mixta i la unificació dels currícula s'implanten l'any 1970 amb la Ley General de Educación—, ens preguntem fins on està present el sexisme en termes de diferenciació de les pràctiques escolars i de l'atribució d'estereotips als individus de cada sexe. En aquest sentit, l'observació dels comportaments dins l'aula i l'estudi de les interrelacions verbals dels docents amb nens i nenes pot ser un indicador important dels possibles trets sexistes que perviuen en el nostre sistema escolar. Pel que fa al tracte diferenciat dels individus, per part dels docents, ens pot aparèixer com una dada aïllada que està present per causa de les diferències personals dels alumnes, però també ens pot aparèixer com una dada que afecta directament els dos grups sexuals. L'estudi es proposa de veure fins a quin punt l'anàlisi de les relacions dins l'aula desvetlla una estructura patriarcal subjacent en el conjunt de l'ordre pedagògic. Es tracta de buscar, com diu M. MacDonald

3. Brophy, J. E. i Good, T. L. (1974), *Teacher-Student Relationship. Causes and Consequences*, Holt, Rinehart and Winston, Inc.; Wilkinson, L. C. i Marret, C. B. (ed.) (1985), *Gender Influences in Classroom Interaction*, Academic Press, London; Bossert, S. T. (1982), «Understanding Sex Differences in Children's Classroom Interaction», en Doyle, W. i Good, T. L. (eds.), *Focus on Teaching*, The University of Chicago Press, Chicago. En castellà s'han traduït alguns estudis sobre interacció dins l'aula: Flanders, N. A. (1977), *Análisis de la interacción didáctica*, Anaya, Madrid; Delamont, S. (1980), *La interacción didáctica*, Cincel-Kapelusz, Madrid; De Landsheere, G. (1977), *Cómo enseñan los profesores. Análisis de las interacciones verbales en clase*, Santillana, Madrid; Stubbs, M. i Delamont, S. (ed.) (1978), *Las relaciones profesor-alumno*, Oikos-Tau, Barcelona; Titone, R. (1986), *El lenguaje en la interacción didáctica. Teorías y modelos de análisis*, Narcea, Madrid.

(1980), els «codis de gènere», transposant a l'estudi del sexisme la terminologia i la conceptualització que Bernstein utilitza per a l'anàlisi de les formes culturals característiques de les distintes classes socials.⁴

Encara que el gènere ha estat ja parcialment adquirit en el moment d'entrar a l'escola, la relació escolar pot reforçar la seva construcció, modificar-la o fins i tot facilitar la seva reconstrucció. Tot i existir una relació dialèctica entre les normes culturals que posseeix l'alumnat en entrar a l'escola —que continuen essent presents en les seves relacions amb l'entorn no escolar— i les específiques de l'àmbit escolar, en aquest dominen les que estableixen les mestres i els mestres, els quals emmarquen els comportaments de nens i regulen el discurs pedagògic. Però també és cert que els alumnes no són éssers passius i, per tant, interessa també veure com actuen malgrat que el docent tingui un paper primordial en l'estructuració de la dinàmica de la classe. Per tant, l'estudi té en compte tant els comportaments verbals dels docents com els dels alumnes i es proposa veure si existeixen en la pràctica escolar alguns mecanismes que actuïn reforçant la interiorització dels gèneres per part de nens i nenes i reproduïxin les relacions jerarquizades entre homes i dones que es donen en d'altres àmbits de l'organització social.

La hipòtesi general de partida era que la recent unificació dels currícula masculí i femení feia pensar en una tendència a anar a una unificació basada en el model masculí —model hegemònic en l'àmbit de les relacions públiques— però, precisament per ser una unificació molt recent en el nostre país, la diferència de models educatius per ambdós gèneres es mantindria tal vegada més explícita que en d'altres cultures en les quals el procés d'unificació curricular s'havia iniciat anteriorment. Els resultats obtinguts en aquest darrer sentit mostren que no és així i que la configuració del sexisme en l'educació ha evolucionat més —al menys en la zona on hem situat l'estudi— del que inicialment havíem suposat.

2. PROCEDIMENT

L'estudi s'ha realitzat en 11 escoles d'EGB on s'han obtingut un conjunt de 91 enregistraments de sessions de classe i s'han realitzat entrevistes amb els docents de les aules observades. Les sessions de classe han estat

4. MacDonald, M. (1980), «Socio-Cultural Reproduction and Women's Education», en Deem, R. (ed.), *Schooling for Women's Work*, Routledge and Keagan Paul, London.

enregistrades amb magnetòfon i posteriorment transcrites pel propi observador/a que hi ha afegit les notes efectuades durant l'enregistrament, especialment la distinció precisa del sexe dels parlants.

Cal dir que aquestes 91 observacions han estat utilitzades per a l'anàlisi del llenguatge dels docents, mentre que per a l'anàlisi del llenguatge infantil s'han reduït a 63 a causa que, en la resta, no s'hi fa una transcripció literal del llenguatge de nens i nenes i hi abunden, en canvi, observacions relatives a moviments i actituds dels docents i els alumnes. Les observacions eliminades corresponen a tres escoles. Evidentment, quan s'ha tractat de fer la comparació de variables equivalents, presents en l'anàlisi del llenguatge docent i el llenguatge infantil, s'ha treballat únicament amb aquestes 63 observacions.

Cal remarcar que aquesta mostra no pretén ser estadísticament representativa de les escoles, les aules i les classes de Catalunya. Es tracta d'un estudi de casos —que essent bastant nombrosos permeten una elaboració quantitativa dels resultats— a través del qual pretenem detectar l'existència d'unes pautes culturals —sovint no conscients— i els mecanismes que les reproduïxen. Els resultats obtinguts ens donen el reflex d'unes pautes de conducta probablement molt generalitzades, però no podem afirmar amb tota seguretat que es produeixin en totes les aules ni amb les intensitats que revela aquest estudi.

Metodològicament, els objectius s'han orientat en quatre direccions:

1. Observació dels comportaments no verbals dins l'aula: distribució de nens i nenes, existència o no d'espais atribuïts per sexe, existència o no d'activitats per sexe, moviments de nens i nenes dins l'aula a pre-escolar i primer d'EGB, moviments i ocupació d'espais en el pati i durant el joc.
2. Anàlisi de les opinions dels docents sobre les possibles diferències de comportament i actitud de nens i de nenes.
3. Anàlisi de les relacions verbals establertes pels docents amb els nens i amb les nenes.
4. Anàlisi dels comportaments verbals de nens i de nenes.

Els apartats 1 i 2 han estat comentats en d'altres articles previs realitzats en el curs de la investigació.⁵ Aquí ens detindrem especialment en els apartats referits a l'anàlisi dels comportaments verbals perquè són els que han estat menys exposats fins ara i comporten una complexitat específica que cal explicitar una mica.

5. Subirats, M. (1985), «Niños y niñas en la escuela: una exploración de los códigos de género actuales» en *Educación y Sociedad*, núm. 4, Akal, Madrid.

2.1. ELS COMPORTAMENTS VERBALS

En primer lloc, cal dir que el discurs verbal analitzat és sempre un *discurs públic* en el sentit que la seva emissió ha estat en un to prou alt per poder ser enregistrat pel magnetòfon, i en el sentit, també, que tot el que ha estat enregistrat han estat emissions subjectes al judici del conjunt dels membres de l'aula.

2.1.1. Creació del CODI A

Per a l'anàlisi de continguts s'han construït dos tipus de codi: el primer, que ha estat utilitzat per a l'anàlisi del discurs docent i, parcialment, per a l'anàlisi del discurs de nens i nenes, té en compte aspectes formals del llenguatge —significants—, però també el contingut —significat— dels missatges. El conjunt de variables que conformen aquest codi són:

- Paraules dites a nens o a nenes específicament.
- Interpellacions.
- Frases dirigides a nens o a nenes:
  - Frases interrogatives.
  - Frases negatives.
  - Frases imperatives.
- Nombre de verbs.
- Nombre d'adjectius.
- Frases relatives a treball de classe.
- Frases destinades a corregir el comportament.
- Frases destinades a organitzar l'activitat.
- Classificació dels verbs per tipus d'activitat que indiquen.
- Classificació del lèxic adjectival.

Evidentment, va caldre definir clarament la unitat d'anàlisi referida a cadascuna d'aquestes variables⁶ i, per tant, tenir present les aportacions de la teoria lingüística. No és ara el moment de tractar en extens el tema dels problemes metodològics i de l'anàlisi del llenguatge en sociolingüística i el problema de la definició de les unitats d'anàlisi —què entenem per paraula, frase, adjectiu, interpellació, etc. Només assenyalar que el nostre objectiu no consistia a fer aportacions a la teoria lingüística, sinó utilitzar

6. La metodologia de l'estudi queda explicada amb més detall a: Subirats, M., i Brullet, C., *opus. cit.*

el llenguatge com a indicador de pautes culturals i que, per tant, calia, fonamentalment, que ens permetessin la comparació de les intervencions verbals dirigides a nens i a nenes o, en el seu cas, dites per nens i per nenes. Una vegada definides i acotades les unitats d'anàlisi, les variables contemplades van ser sempre utilitzades de forma homogènia sobre la mostra. Aquest primer codi es va aplicar sobre la totalitat de les emissions dels docents en els 91 enregistraments de la mostra. Solament les següents variables: nombre de paraules, nombre d'interpellacions i nombre d'adjectius, van ser aplicades sobre la totalitat de les emissions de nens i nenes en 63 enregistraments.

2.1.2. Creació del CODI B

El segon codi es va construir amb la intenció d'analitzar el llenguatge de nens i nenes, fent èmfasi en el procés de comunicació i els continguts de la seva *participació voluntària*. L'anàlisi exclusiva de les intervencions voluntàries s'acosta més al nucli dels estereotips de conducta (rols de participació verbal) interioritzats per nens i nenes i ofereix matisacions diferents de les que ens dóna l'anàlisi de la seva participació general feta a través del recompte del nombre de paraules, interpellacions i adjectius. Aquest segon codi havia de permetre de copsar el màxim de significació del llenguatge i, per tant, havia de controlar aspectes pragmàtics i contextuals. La seva elaboració demanava precisar clarament:

- La unitat d'anàlisi.
- El criteri de «participació voluntària».
- Els tipus de missatges o continguts que expressaven nens i nenes.
- El context o la dinàmica comunicativa en què es donaven.

Així, les variables contemplades, finalment, corresponen a tres ordres o aspectes que hem considerat en la comunicació:

- 13 variables referides al significat de les intervencions o els missatges, cadascuna de les quals és contextualitzada mitjançant:
  - 4 variables referides a la pragmàtica de la comunicació,
  - 7 variables referides a la «situació» o el context diferencial de la comunicació pedagògica.

2.1.3. *Tractament de les dades obtingudes*

Les variables del CODI A s'han creuat amb una sèrie de variables contextuals per veure si els resultats mostraven variacions notables davant de factors tals com: tipus d'escola (pública/privada/religiosa), sexe del docent, edat del docent (major o menor de 30 anys), nivell escolar (de 4 anys a vuitè d'EGB), composició per sexes del grup-classe (majoria de nens o de nenes) i tipus d'activitat. I s'han comparat els resultats de les variables comunes al discurs del docent i al discurs de nens i nenes.

L'anàlisi i la interpretació de les dades obtingudes de l'aplicació de les variables del CODI B s'han realitzat sobre resultats globals, fent èmfasi en l'anàlisi de les estratègies de les nenes induïdes de la seva participació voluntària.

S'ha treballat sobre mitjanes individuals resultants de dividir les mitjanes generals, obtingudes en cadascuna de les aules per nens i per nenes, pel nombre exacte d'individus de cada grup presents en el moment de l'enregistrament. Per facilitar la comparació entre els dos grups sexuals s'han derivat de les mitjanes individuals uns índexs corresponents de tal manera que, a l'exposició de resultats, s'utilitzarà regularment l'índex 100 per fer referència a les emissions que afecten els nens i l'índex comparatiu a aquest de les emissions que afecten les nenes.

3. *ELS RESULTATS*

Pel caràcter d'aquesta investigació, els resultats que segueixen s'han de prendre com a hipòtesis i suggeriments que cal confirmar amb d'altres investigacions futures. Per causa de la complexitat de les tècniques emprades —observacions *in situ*, entrevistes, dos codis d'anàlisi del llenguatge— els resultats empírics obtinguts són molt extensos. Per tant, farem solament un comentari general sobre els resultats obtinguts d'entrevistes i observacions, comentats en detall en d'altres articles, i una relació més extensa dels resultats més rellevants obtinguts de l'anàlisi dels comportaments verbals.

3.1. *SOBRE OBSERVACIONS I ENTREVISTES*

En relació a les observacions dins l'aula i els espais de joc s'observa la quasi inexistència de pautes de diferenciació legitimades. S'ha produït

una quasi desaparició de les diferències institucionalitzades, excepte pel que fa referència a l'esport i als espais més directament relacionats amb el cos, i si bé es produeixen certes diferències en les demandes explícites a cada grup sexual, no són ni sistemàtiques ni legitimades. Pel que fa a les entrevistes amb els docents, tot i que la majoria estan d'acord amb un tracte igualitari, apareixen qualificacions diferents dels comportament de nens i nenes. Els nens, diuen, són més violents, més agressius, creatius, inquietos, però també sovint tímids i immadurs. Les nenes són considerades més madures, més detallistes i treballadores, més tranquil·les i submises, i en alguns casos més desinvoltes. En les entrevistes s'hi mostra, en general, que els estereotips sexuals transmesos pels docents estan en fase de recomposició perquè els trets i el perfil que destaquen respecte a les característiques de cadascun dels gèneres no són estables ni acceptats en el mateix grau, i encara que contenen trets del pensament tradicional sobre les actituds i aptituds d'homes i dones, també presenten certes innovacions.

3.2. SOBRE COMPORTAMENTS VERBALS. CODI A

En canvi, l'anàlisi de les dades proporcionades per l'aplicació del CODI A sobre els comportaments verbals —que en part escapen al control conscient del professorat— mostra la pervivència de notables diferències de tracte a nens i nenes.

Aquestes diferències es concreten en una major atenció als nens, mesurada a través del nombre de paraules i interpellacions dirigides a nens i a nenes. En termes generals, la relació obtinguda ha estat de 100 a 74, és a dir, per cada paraula dirigida als nens ens trobem 74 dirigides a nenes. Aquesta relació pot ésser considerada, tenint present l'objecte del nostre treball, com un índex general de sexisme en les relacions escolars. Les diferències de tracte que es manifesten per part dels docents es corresponen amb un menor grau de participació general de les nenes, que en nombre d'interpellacions —tenint com a interlocutors tant el docent com els companys de classe— obtenen un índex de 75. Per tant, en termes generals, hi ha una correspondència entre els índexs obtinguts del comportament verbal del docent i els índexs obtinguts del comportament verbal de nens i de nenes.

TAULA 1

Diferències quantitatives en el llenguatge dirigit a nens i a nenes.
Mitjanes individuals i índexs (sobre 91 observacions).

	<i>Mitjanes individuals</i>		<i>Índexs</i>	
	<i>Nens</i>	<i>Nenes</i>	<i>Nens</i>	<i>Nenes</i>
Paraules	48.7	36.1	100	74
Interpellacions	3.5	2.7	100	77
Adjectius	1.3	1.1	100	86
Verbs	10.4	7.7	100	74
Frases interrogatives	2.7	2.1	100	78
Frases negatives	1.5	1.0	100	70
Frases imperatives	2.1	1.5	100	73
Frases de treball	6.9	5.6	100	82
Frases de comportament	1.3	0.7	100	59
Frases d'organització	2.4	1.7	100	69
Verbs de moviment	1.3	0.9	100	67
Verbs d'acció	2.8	2.1	100	74
Verbs d'interacció personal	0.5	0.4	100	89
Verbs de treball escolar	0.9	0.7	100	76
Verbs d'activitat intel·lectual	1.9	1.5	100	78
Verbs de sentiments	1.0	0.8	100	77
Altres verbs	2.9	2.2	100	76

Per altra banda, comparant el discurs docent i el discurs de nens i nenes, hem comprovat que en totes aquelles classes en les quals els docents estableixen una forta discriminació verbal cap a les nenes, la participació d'aquestes és molt inferior a la dels nens, fins i tot inferior a l'índex d'interacció que el docent ha mantingut amb elles. Però, en canvi, en les poques aules on la interacció del docent amb les nenes ha estat similar o lleugerament inferior a la que ha tingut amb els nens, les interaccions d'aquelles augmenten considerablement. És a dir, sembla clar que la posició secundària de les nenes està directament relacionada amb el paper secundari que se'ls atorga.

Però vegem més en concret alguns resultats de la resta de variables:

1. L'anàlisi de les *diferències formals en les frases* —interrogatives (78), negatives (70), imperatives (73)— no presenta una estructura clara

de diferenciació nens/nenes, sinó que segueix la pauta general de major freqüència per als nens, amb variacions importants en els resultats específics per a cada aula.

2. S'observen diferències numèriques en les *frases que regulen el comportament*, que, en el cas de les nenes (59), presenten un índex molt inferior al de gènere. Aquest constitueix el cas extrem de la diferenciació per grups sexuals en l'anàlisi del discurs docent. També l'índex global de frases d'organització (69) és menor que l'índex de gènere, mentre que el de frases relatives a treball escolar (82) és superior al de gènere. Així doncs, els nens reben més atenció en tots els aspectes, però especialment en relació al seu comportament i a l'ordre de la classe, activitats en les quals apareixen més directament com a protagonistes que en el treball escolar, on sembla reequilibrar-se l'atenció del docent. Més endavant veurem més dades sobre aquesta qüestió en els resultats de l'anàlisi del llenguatge infantil.

3. El *nombre de verbs* dirigits a nens i a nenes segueix la pauta global de diferenciació numèrica. Però hi apareix certa diferenciació temàtica: el nombre de verbs de moviment dirigits a nenes és sensiblement menor (67) que el nombre global de verbs (76), mentre que, contràriament, els verbs que indiquen interacció personal són una mica més freqüents (89) que l'índex de gènere. Les diferències són petites, però indiquen la pervivència d'una certa imatge diferenciada en el discurs dirigit als uns i a les altres.

4. També el *nombre d'adjectius* dirigits a les nenes és sensiblement major (86) que l'índex de gènere, i indica que el llenguatge emprat amb elles és més adjectivat que el dirigit al nens. Tenint en compte els resultats respecte dels verbs, s'hi confirma una tendència a utilitzar un llenguatge cap als nens més dirigit a l'acció i un llenguatge cap a les nenes més dirigit a la descripció. Perviu, per tant, l'estereotip de la passivitat adjudicada tradicionalment a les dones i el de l'activitat adjudicat tradicionalment als homes.

5. Els resultats segons *tipus d'escoles* ens donen informacions diverses:

a) De les 11 escoles observades, solament en una d'elles no es presenta la major atenció —en nombre de paraules— cap als nens. Per tant, podem dir que, si bé no es tracta d'un fet universal, es dona una elevada probabilitat que a les escoles els nens rebin major atenció verbal dels docents que les nenes. Sobre els 21 grups de classe observats solament en 2 s'han dirigit més paraules a les nenes, i en termes d'interpellacions solament en 5 grups.

b) És possible afirmar que és molt més probable un tracte discriminatori cap a les nenes en les escoles graduades que en les unitàries, perquè en aquestes darreres els índexs d'interpellacions obtinguts per a les nenes són una mica superiors a l'índex de gènere, a causa, probablement, del tracte més personalitzat que s'hi dona. Això es confirma també quan apareix una major participació relativa de les nenes en els grups de menys de 25 alumnes que en els grups de més de 25.

c) El fenomen més notable respecte a l'anàlisi segons els tipus d'escoles ha estat que els índexs més baixos d'interacció de les nenes s'han donat en el tipus d'escola activa on més han penetrat les idees i la pràctica de la renovació pedagògica i liberal. En aquest tipus d'escoles apareix un model d'interacció en el qual la discriminació de les nenes es fa patent a través de la cohesió d'índexs molt baixos en la gran majoria de les sessions enregistrades. Això confirmaria la nostra hipòtesi general que el discurs de la igualtat i la unificació del currículum ha portat a la pràctica a un major desenvolupament del model masculí davant del qual les nenes —subjectes encara als estereotips— són col·locades en un lloc secundari. Semblar clar que la «modernització» va portant a una devaluació progressiva, dins l'escola, del model educatiu femení.

6. L'anàlisi de la variable *curs* —*edat*— indica també certes tendències: la discriminació lingüística dels docents cap a les nenes tendeix a augmentar quan es passa de parvulari al primer cicle d'EGB, i tendeix a disminuir a partir de sisè. Aquests resultats semblen plausibles: en el pre-escolar l'atenció a cada alumne és més personalitzada, els individus estan poc socialitzats en les normes escolars i mostren més lliurement les seves diferències interindividuais no condicionades a un ordre extern. En passar a EGB, en canvi, nens i nenes tendeixen a plegar-se en major grau a aquest ordre extern que, segon els resultats, sembla recolzar-se en unes pautes de diferenciació sexista. En els últims anys d'EGB, l'ensenyament és menys individualitzat i les pautes sexistes passen en major mesura a través dels continguts culturals que a través de les relacions individuals.

En l'anàlisi del llenguatge infantil el nombre d'interpellacions ens mostra també aquest fet rellevant: en el parvulari les nenes estableixen un nombre d'interaccions individu a individu pràcticament equivalent al dels nens (93 sobre 100); aquest índex baixa molt sensiblement quan passem a l'EGB (entre 50 i 60 sobre 100) i no es torna a recuperar fins a vuitè (108 sobre 100), en plena adolescència. La irrupció de les nenes de 14 anys es fa molt evident en els resultats obtinguts en una escola activa de classe treballadora.

7. La variable *tipus d'activitat* es presenta també com molt influent. En el cas del llenguatge docent les activitats on es produeix una menor atenció a les nenes no són les suposades per la hipòtesi (p. e., matemàtiques), sinó sobretot en classes d'experiències i plàstica, és a dir, en les activitats sobre les quals, probablement, l'esforç del docent per imposar un ordre determinat és menor.

Els índexs d'interpellacions segons la matèria impartida, en el cas del llenguatge infantil mostren que la menor presència o participació de les nenes es dona en aquelles activitats més propícies a la comunicació d'experiències personals; això és, en les assemblees (49 sobre 100), plàstica (38 sobre 100) i experiències (69 sobre 100). Contràriament, la interacció de les nenes en classes de llengua (81 sobre 100) i matemàtiques (110 sobre 100) s'acosta a la interacció dels nens o la supera. En aquest sentit és lògic que els efectes de la discriminació no passin actualment pel rendiment i les qualificacions escolars, tal com s'està verificant darrerament en el nostre país.

8. Finalment, cal esmentar els efectes de dues variables relatives a la *persona del docent*: edat i sexe. Respecte de l'edat, els resultats indiquen que els docents menors de 30 anys discriminen menys les nenes que els de més edat, tant en nombre de paraules com, sobretot, en l'atenció al treball escolar. Pel que fa a la variable sexe, s'ha observat que les mestres accentuen més que els mestres la discriminació lingüística, tant en nombre de paraules com en d'altres variables, especialment a la que fa referència al comportament.

Així, les dades obtingudes de nens i nenes fan creure que les mestres faciliten en major mesura la transmissió d'un estereotip de passivitat en les nenes al costat d'un estereotip masculí d'activitat en els nens; de tota manera, la presència de les nenes és més notable en les aules dels docents més joves, ja siguin homes o dones.

3.3. SOBRE COMPORTAMENTS VERBALS CODI B.

LA PARTICIPACIÓ VOLUNTÀRIA DE NENS I DE NENES

L'anàlisi de les dades de la participació estrictament voluntària de nens i de nenes ha revelat alguns fenòmens que indiquen la manera d'estar dins l'aula de les nenes i certes tàctiques de grup sexual.

D'entrada, la relació d'índex de participació voluntària entre nens i nenes (100 a 72) es mostra pràcticament equivalent als resultats obtinguts de l'anàlisi de la seva participació general (100 a 75). En percentatges, trobem que els nens ocupen un 59 per 100 de l'expressió verbal voluntària

produïda a les aules, i les nenes un 41 per 100. Així, la iniciativa de nens i nenes, suposadament més relacionada amb la seva subjectivitat, s'adapta, quasi s'identifica, en termes mitjans, amb les pautes generals de distribució de la parla de nens i nenes i a nens i a nenes. Per tant, la primera observació a fer és que la interiorització de les pautes de conducta que regeixen el discurs pedagògic és molt elevada. *L'ordre que regula els intercanvis verbals públics dins de l'aula i que hem vist en la distribució de la parla dels docents respecte a cada grup sexual, incideix decisivament sobre la iniciativa individual registrada a través de les intervencions voluntàries, reforçant, per tant, unes pautes de conducta específiques per a cada gènere.* Ambdós grups tenen ja interioritzades les normes jerarquitzades de comportament que s'assignen tradicionalment als uns i a les altres.

Però, malgrat que les nenes tendeixen a retreure's i acomodar-se a unes pautes generals que les situen en segon pla, cedint la prioritat a l'altre sexe, també apareix que decideixen intervenir més en determinades situacions i molt menys en d'altres.

La següent observació a fer, si comparem els resultats dels quatre primers tipus d'intervencions, és que les nenes redueixen la seva participació quan es tracta d'expressar i aportar experiències i coneixements que han de procedir sobretot del seu àmbit personal.

Aquest fenomen apareix clarament si comparem l'alt índex obtingut en demandes d'ampliacions, ajuda o confirmació (91) en el marc del tema proposat pel docent, amb els baixos índexs obtinguts per les intervencions que suposen més implicació personal (53, 63, 62). Aquest fet es relaciona molt directament amb la inhibició de les nenes observada en les classes d'experiències, plàstica i assemblees (interpellacions generals —voluntàries i induïdes—: índexs 74, 40, 57. Intervencions voluntàries en assemblees: índex 43).

Per tant, *si la menor interacció entre docents i nenes expressava de fet una minusvaloració del gènere femení, ara podem afegir que això afecta sensiblement a la iniciativa expressiva d'aquelles qüestions més referides a allò personal.*

TAULA 2

Distribució de les *intervencions voluntàries* de nens i de nenes. Mitjanes generals, mitjanes individuals i índexs comparatius segons el tipus d'intervenció realitzada (sobre 63 observacions).

<i>Tipus d'intervencions voluntàries</i>	<i>Mitjanes generals</i>		<i>Mitjanes individuals</i>		<i>Índexs</i>	
	<i>Nens</i>	<i>Nenes</i>	<i>Nens</i>	<i>Nenes</i>	<i>Nens</i>	<i>Nenes</i>
1. Demanda d'ampliació, ajuda, confirmació	9,19	6,65	0,779	0,728	100	91
2. Respostes voluntàries a preguntes obertes	2,27	1,09	0,172	0,091	100	53
3. Ampliacions o confirmacions (aportant nous coneixements o experiència personal)	15,06	7,85	1,165	0,737	100	63
4. Propostes (l'alumne/a, seguint o no el tema, va més enllà. Condueix el diàleg cap a un centre d'interès personal)	1,84	0,87	0,188	0,117	100	62
5. Correccions	1,11	0,79	0,097	0,092	100	95
6. Expressions de sorpresa, aprovació, admiració	0,69	0,38	0,063	0,047	100	75
7. Expressions de protesta, desaprovació	1,93	1,17	0,179	0,132	100	74
8. Atacs d'altres companys (agressions, burles)	0,77	0,31	0,056	0,028	100	50
9. Expressions de protesta per atacs d'altres companys	0,31	0,17	0,023	0,016	100	70
10. Demanda d'intervenció autoritat docent	0,28	0,30	0,020	0,028	100	140
11. Demanda de permisos	0,33	0,19	0,036	0,024	100	67
12. Expressions diverses (absurds, bromes, monòlegs)	2,17	0,58	0,192	0,070	100	36
13. Demanda d'aprovació del docent	0,57	0,31	0,055	0,033	100	60

És molt probable que aquesta dissuasió de les nenes a intervenir sigui efecte del fet de donar —conscient o inconscientment— un valor distint a l'experiència genèrica d'ambdós sexes. En efecte, per participar en públic de forma voluntària cal que el subjecte senti i cregui que allò que està dient no només l'afecta sinó, sobretot, que cregui que la seva aportació pot ser interessant i, per tant, que mereix l'atenció del collectiu o, almenys en el nostre cas, l'atenció del docent.

En aquesta línia, d'acceptació o rebuig de l'experiència genèrica de les nenes, la investigació ens aporta algunes dades que ens permeten matisar una mica més. Els resultats entorn a l'obtenció o no de resposta a l'expressió voluntària de les nenes —tenint en compte que quasi sempre intervenen menys— mostren que, una vegada han intervingut, són igualment acceptades que els nens: les dues terceres parts de les intervencions d'ambdós grups reben resposta, i no la reben una tercera part (respostes a nens: 65,7 per 100, respostes a nenes: 66,7 per 100). Però, en canvi, altres dades ens informen que aquestes respostes tenen una qualitat diferent: el compte dels intercanvis verbals que no es limiten a la pregunta-resposta, sinó que tenen un caràcter més dialogant i indiquen, per tant, l'interès i l'atenció personal que es donen els interlocutors, mostra que si els nens estableixen en 100 ocasions una extensa comunicació a partir de la seva iniciativa, les nenes l'estableixen únicament en 62 casos. És així que les nenes obtenen un percentatge inferior de respostes qualificades de major atenció personal, rebent, d'alguna manera, menor atenció als seus interessos. Per tant, si la menor participació de les nenes no sembla ser efecte d'un rebuig explícit, sabem en canvi que reben una menor estimulació general per part dels docents i una menor acollida a les seves iniciatives. La seva menor participació davant del collectiu radica, en part, en aquest fet, però, també, probablement, en una manca de seguretat per a intervenir. Aquesta manca de seguretat sembla produir-se per causa de la desvalorització cultural de la seva experiència com a gènere, és a dir, de la desvalorització i autodesvaloració del seu «ser dona».

Un altre aspecte que les dades ofereixen fa referència directa al grau de participació de les nenes segons l'estructura comunicativa, relacionada amb el paper més o menys regulador del docent. En contextos oberts a l'intercanvi verbal collectiu, les nenes obtenen un índex de 43 en les assemblees i, significativament a molta distància, un índex de 73 en d'altres situacions no assembleàries. El mecanisme d'inhibició de les nenes actua més fortament en les assemblees. Això ens fa pensar que, quan el docent deixa la iniciativa de la dinàmica grupal en mans del collectiu, aquesta passa a ser dominada clarament pels nens. També és menor la regulació del docent en classe de plàstica, on ja s'havia observat una

baixa participació de les nenes. Així doncs, la menor presència de les nenes es pot explicar com un efecte de la desvalorització i autodesvaloració del seu gènere, i la corresponent imposició del model genèric masculí a través de la paraula dels nens. La distància entre la proposta igualitària formal que se suposa en el docent i la inhibició de fet de les nenes sembla que depèn d'una actitud més alerta per part d'aquell per evitar la marginació de les nenes i esmorteir l'actitud dels nens, que tendeixen a monopolitzar la paraula en major mesura quan menys normes generals els ho impedeixen. En aquest sentit, és significatiu que —tot i essent una part molt mínima dins el conjunt del discurs de nens i nenes— l'índex d'interrupcions de les nenes sigui 34. El que sembla clar és que quan el docent deixa la iniciativa del discurs en mans del col·lectiu, la dinàmica de l'aula queda clarament dominada pels nens. Altres dades ens reforcen el mateix fenomen: Segons l'anàlisi intern dels seus comportaments verbals, els nens i les nenes dirigeixen un percentatge molt similar d'intervencions als docents (nens: 78,6 per 100, nenes: 79,2 per 100), però les nenes dediquen un percentatge lleugerament superior del seu discurs voluntari a relacionar-se amb els seus companys i companyes (nens: 13,6 per 100, nenes: 15,4 per 100), mentre que els nens dediquen un major percentatge a realitzar intervencions sense interlocutor específic (nens: 10,3 per 100; nenes: 5,3 per 100). En definitiva, les nenes se senten menys protagonistes davant del col·lectiu i prefereixen un interlocutor personalitzat. Per tant, les nenes segueixen una estratègia distinta, en la qual la paraula és més utilitzada com a forma de relació i negociació que com a instrument d'imposició sobre el col·lectiu.

Un altre vessant de les dades obtingudes fa referència a les reaccions de nens i nenes davant de conflictes on es mostren, efectivament, tàctiques de comportament distintes entre ambdós grups sexuals. Els conflictes oberts dins de l'aula es concentren en les aules d'edats inferiors —pre-escolar i primer cicle— i els registres analitzats no expliciten conflictes oberts en edats superiors (la qual cosa no vol dir que no n'hi hagi, sinó que per detectar-los en edats superiors s'han d'utilitzar altres tècniques). Tenint això en compte, els nens expressen una major agressivitat que les nenes i tenen més tendència a solucionar els seus conflictes de manera autònoma; les nenes, per la seva part, tenen més tendència a demanar l'ajuda del docent. (Taula 2, Intervencions 8, 9, 10.) Però també és interessant de dir que l'anàlisi en major detall dels registres —o classes— on es donen els conflictes ha mostrat que, si bé les nenes ataquen els seus companys —nens o nenes— en menys ocasions, quan ho fan hi dediquen més intensitat en nombre d'intervencions que els nens.

Per altra banda, les nenes transgredeixen menys els límits del discurs

(Interrupcions, índex 34) i, com hem vist fins aquí, s'impliquen bastant menys que els nens, amb els seus assumptes o interessos personals, en els processos d'interacció pública dins l'aula, especialment quan la força reguladora del docent és més dèbil. També demanen, en cas de conflicte, una major intervenció del docent. Si prenem ara l'índex de 95 que les nenes han obtingut per les correccions efectuades a una intervenció anterior del docent o d'un/a company/a, sembla bastant clar que les nenes manifesten una forta adhesió a la norma, a «el correcte». Així, encara que l'ordre pedagògic les discrimina, aquest mateix ordre personificat i regit pel docent —els reconeix un espai i un dret per expressar-se, mentre que, quan els mateixos nens i nenes autoregulen les normes d'interacció, els nens dominen el territori i imposen la seva presència i els seus interessos. En aquest sentit, l'adhesió de les nenes a les normes o a la persona del docent, els aporta l'avantatge que els reconeix uns drets encara que no una igualtat real, tal com l'estudi ha mostrat.

4. CONCLUSIONS

La unificació dels currícula a partir de l'any 1970 ha portat, més enllà del que pensàvem, a la desaparició de les diferenciacions formals entre ambdós grups sexuals, almenys en les escoles observades a Catalunya.⁷ Però l'anàlisi de les interaccions verbals ha posat de manifest la discriminació de les nenes en el tracte quotidià dins l'aula. En aquest sentit, el procés d'unificació ha portat a incloure les nenes en les activitats dels nens, desvalorant les actituds i els àmbits tradicionalment considerats com a femenins, que han quedat exclosos de l'escola com a valors progressivament devaluats. D'aquesta manera queda reforçada la posició secundària de les nenes en les relacions collectives. Si el model educatiu tendeix cada vegada més a unificar-se, en canvi, el tracte als individus continua essent diferent en funció de la pertinença a un o altre grup sexual, desmentint, per tant, la suposada igualtat que legitima l'escola mixta actual. L'estereotip de la diferència —que comporta una jerarquia de gèneres— continua actuant dins les aules estimulant el protagonisme dels nens i reproduint, d'aquesta manera, el fet que el protagonisme en els

7. Dos estudis recents, encara inèdits, posen en evidència els millors rendiments acadèmics de les noies a l'Estat espanyol: Servicio de Evaluación del CIDE (1987), *Una aproximación al estudio del Rendimiento en octavo de EGB*. Centro de Información y Documentación Educativa, Madrid; Oroval, E., i Torrent, R. (1986), *Los becarios en Enseñanza Superior*, Consejo de Universidad, Madrid.

àmbits públics pertany, ara per ara, a les persones de sexe i gènere masculí.

És evident que no tots els nens i totes les nenes s'ajusten als comportaments aquí detectats pels dos grups sexuals. Probablement, una investigació que tingués en compte els comportaments individuals i no solament el grup sexual mostraria que algunes nenes reben tanta atenció com els nens i, inversament, que alguns nens són menys protagonistes i reben un tracte similar al de les nenes. Però els estereotips encara condicionen les possibilitats personals dels individus.

Es tracta que nens i nenes, independentment de la seva pertinença a un grup sexual, puguin adoptar i desenvolupar comportaments diversos. Però l'estudi mostra que, ara per ara, hi ha moltes pressions en el sistema social —i l'escola cal que es faci conscient de la part que li toca— perquè les nenes continuïn exercint els seus rols secundaris en l'àmbit públic —política, treball i d'altres—, malgrat els seus bons rendiments escolars.

Els efectes de la devaluació del gènere femení a l'escola no s'expressen actualment mitjançant els rendiments escolars, sinó a través de la construcció de la personalitat que es configura, en una part important, dins l'àmbit escolar i durant una bona colla d'anys. Les relacions grupals que s'estableixen a l'escola porten actualment a un procés socialitzador en el qual les nenes han après a cedir el protagonisme i han interioritzat el seu paper secundari. És evident que l'escola per si sola no pot eliminar el sexisme, però com a element important de l'organització social pot aportar la seva part perquè l'escola mixta sigui realment coeducativa en el tracte a nens i nenes, i en tot allò que reclama repensar els continguts i el sistema de valors que s'hi transmeten.